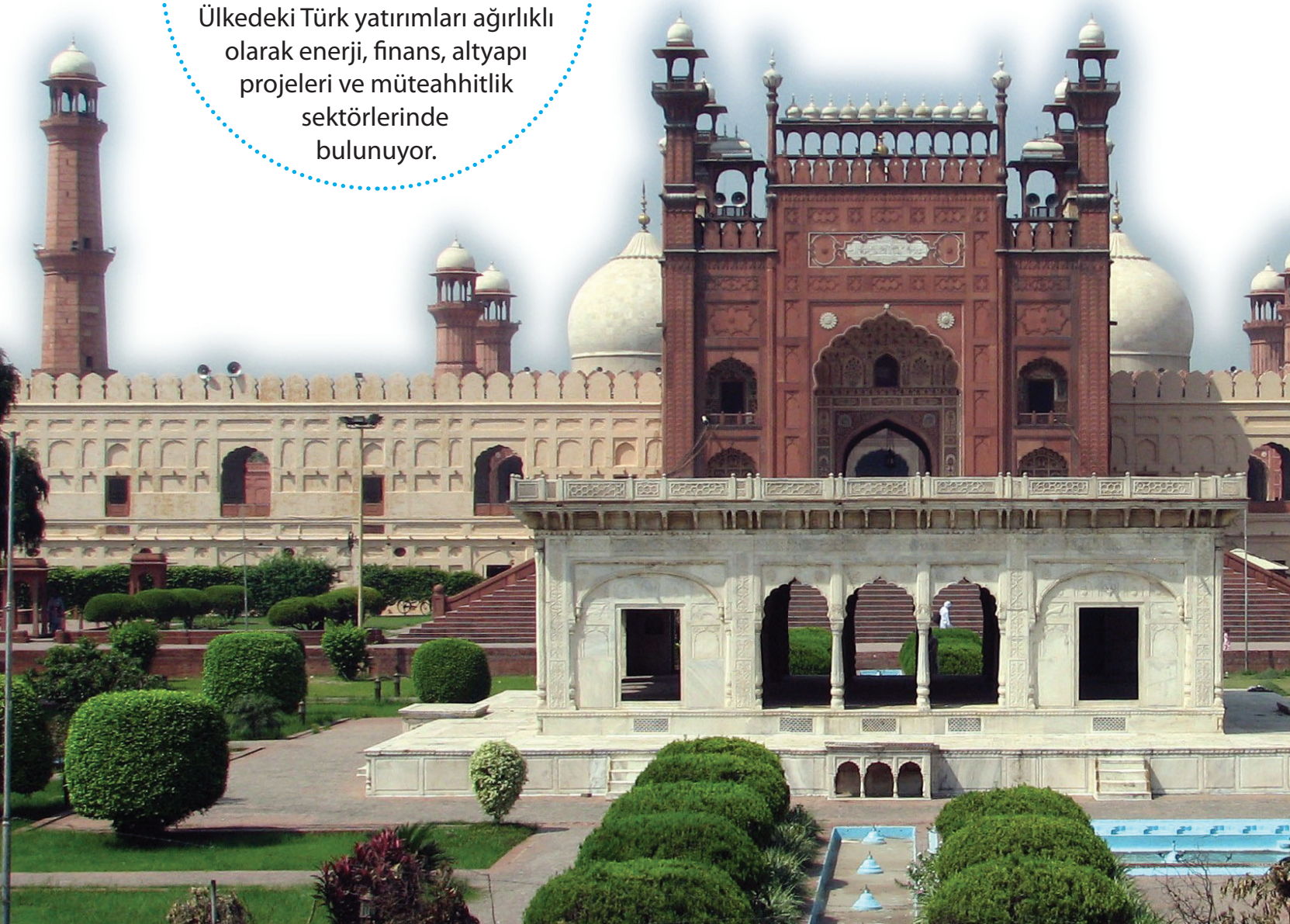
Hazırlayan: **Gülder DEMİR**
(gulder.demir@dunya.com)

PAKİSTAN

Ekonomide yol haritasını çiziyor...

Geçen yıl Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında 75'inci sırada yer alan Pakistan'a 2008-2009 döneminde **Türkiye'den 17,2 milyon dolarlık yatırım yapıldı.** Ülkedeki Türk yatırımları ağırlıklı olarak enerji, finans, altyapı projeleri ve müteahhitlik sektörlerinde bulunuyor.

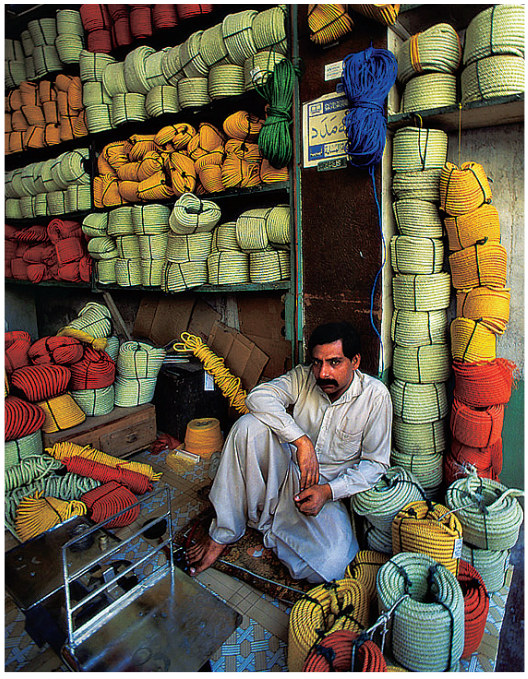
Pakistan, Orta Asya, Ortadoğu ve Hindu-Çin'in geçiş yolları üzerinde, 170 milyonluk nüfusuyla birçok fırsatı bünyesinde barındıran bir ülke. 1980'lerin sonundan itibaren pazar ekonomisine geçiş doğrultusunda adımlar atan Pakistan, uluslararası pazara açılma yönünde çalışmalarını sürdürüyor.

Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı olan Pakistan, pamuk ve pirinç yetiştiriciliğinde dünyanın sayılı ülkeleri arasında yer alıyor. Pakistan'dan en çok ihraç edilen ürünler; pirinç, balık, meyve, pamuk ve pamuklu ürünler, çimento, mücevher, kimyasal ve eczai ürünler, tıbbi malzemeler, halı, petrol ürünleri, plastik ürünler, spor ürünleri, deri ürünleri olmakta. Pakistan'ın en çok ithal ettiği ürünler; un, süt ve süt ürünleri, çay, kuru meyve, hurma yağı, çay, bakliyat, güç üretim makineleri, ofis makineleri, tekstil makineleri, elektrikli aletler, cep telefonu ve telekomünikasyon ürünleri, çeşitli makineler, ulaşım araçları ve parçaları, ham petrol ve petrol ürünleri, tekstil ürünleri, çeşitli kimyasal ürünler, demir-çelik, kauçuk ürünler, kâğıt sayılabilir.

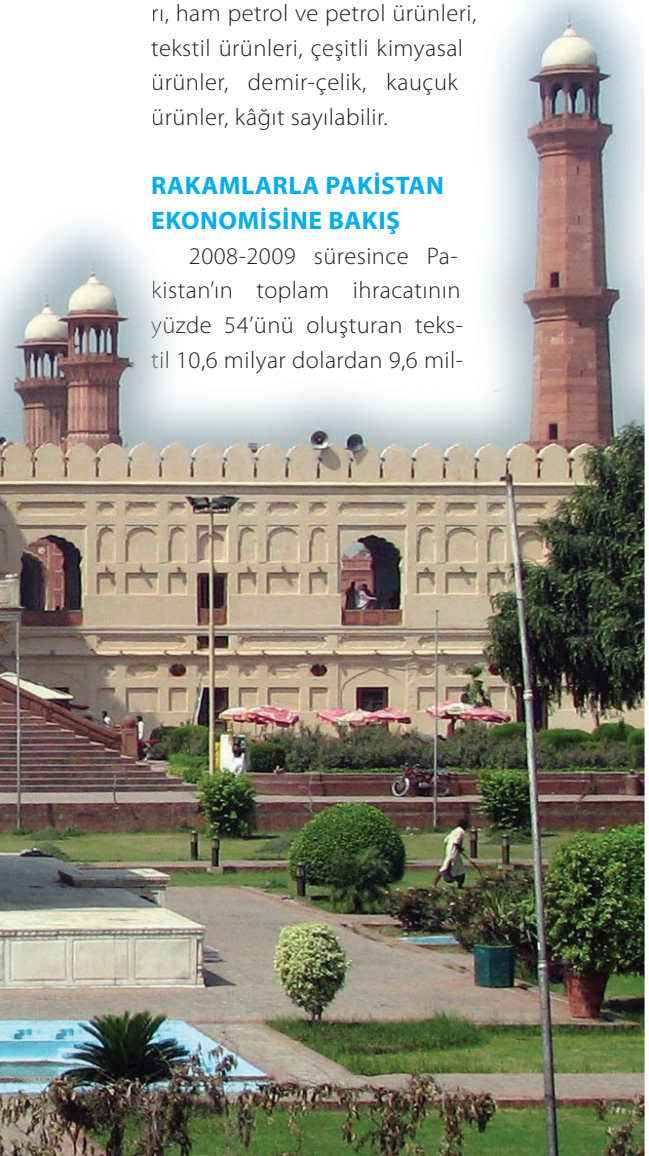
RAKAMLARLA PAKİSTAN EKONOMİSİNE BAKIŞ

2008-2009 süresince Pakistan'ın toplam ihracatının yüzde 54'ünü oluşturan tekstil 10,6 milyar dolardan 9,6 milyardolara indi. Deri ve deri ürünlerindeki ihracat da yüzde 24,5 düşüş yaşadı. Bunun yanında pirinç, mühendislik ürünleri ve mücevher ithalatında artış gözlemlendi. Son 10 yıl dikkate alındığında (1999-2009) Pakistan'ın dünya pazarındaki ithalat payının yüzde 0,21'den, yüzde 0,13'e düştüğü görülüyor. Pakistan, dünyada son yıllarda büyüyen giyim sektöründe ihracat açısından beklenen yeri edinemedi. Ülkenin 2009-2012 ticaret politikası, ihracata dayalı sürdürülebilir yüksek ekonomik gelişmeyi hedefleniyor. Bu hedefin önünde ciddi engeller de var. Özellikle enerji alanında olmak üzere altyapı eksiklikleri, inovasyon ve teknik altyapılardaki yetersizlik, emeğin verimliliğindeki düşüklük, düşük imalat katma değer seviyeleri, imalat ve ihracat alanlarında az sayıda direkt yatırım yapan yabancı girişimci, vergiler, artan ihracat ederleri, ihraç edilen ürünlerde çeşit azlığı gibi…

Pakistan hükümetinin ihracatı ve ekonomiyi güçlendirmek için öncelik verdiği bazı önlemler dikkat çekiyor. Enerji kesintisi gibi tedarik sıkıntılarını gidermek, giyim ve tekstilde rekabeti artırmak, birçok sektörde makineleri modernleştirmek,

yeni teknolojileri takip etmek, ihracat pazarlarını güçlendirmek ve çeşitlendirmek, ihraç ürünlerinin kalitesini ve çeşidini artırmak, Pakistan'da iş yapmanın maliyetini mümkün olduğunca düşürmek… Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve refah için anahtar kelime ise, ihracat!

İkili Ticaret Verileri (Bin $)

Yıllar	İhracat	Değişim (%)	İthalat	Değişim (%)	Hacim	Denge
2002	57.457	84,2	117.655	16,2	175.112	-60.198
2003	70.354	22,4	192.028	63,2	262.382	-121.674
2004	86.400	22,8	240.720	25,4	327.120	-154.320
2005	187.554	117,1	315.463	31,0	503.017	-127.909
2006	129.598	-30,9	379.642	20,3	509.240	-250.044
2007	157.038	21,2	531.618	40,0	688.656	-374.580
2008	155.065	-1,2	586.235	10,3	741.300	-431.170
2009	163.113	5,1	618.820	5,5	781.933	-455.707

Kaynak: *TÜİK*

TÜRKİYE PAKİSTAN ARASINDA TİCARİ İLİŞKİ

Türkiye ile Pakistan arasındaki dostluk ilişkilerine rağmen, ticaret hacmi potansiyeli yansıtmayacak ölçüde yetersiz ve yıllara göre değişkenlik gösteren bir tablo arz ediyor. 2001 yılında Türkiye'nin Pakistan'a toplam ihracatı sadece 31 milyon dolar iken 2008 yılında 155 milyon dolara kadar yükseldiği görülüyor. 2009 yılının ilk beş ayında ise Pakistan'a 60 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirildi. Yine Türkiye'nin 2001 yılında Pakistan'dan gerçekleştirdiği ithalat 101 milyon dolar iken bu rakam 2008 yılında 586 milyon dolara kadar yükseldi. 2009 yılının ilk beş ayında ise Pakistan'dan gerçekleştirilen ithalat ise 234 milyon dolar. Söz konusu dönemler itibarıyla ihracatın ithalatı karşılama oranının giderek azaldığı ve ticaret dengesinin Türkiye'nin aleyhine bozulduğu görülüyor. Türk firmalarının Pakistan ile ticari faaliyetleri Pakistan'ın Karaçi şehrinde yoğunlaşıyor.

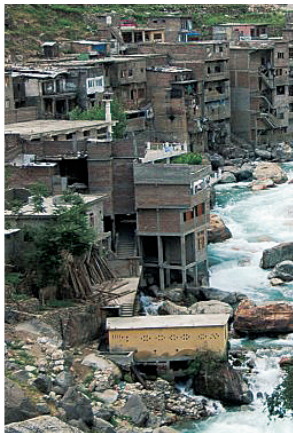
Türkiye'nin ihracat ürünleri çeşitlilik arz ederken, ithalatının yüzde 76'sını dokumacılık ürünleri oluşturuyor. 2008 yılı sonu itibarıyla toplam dış ticaretimiz 741 milyon doları buldu. 2009 yılı Mayıs ayı itibariyle ise bu rakam 295 milyon dolar ve 2008 yılının ilk beş ay figürleri ile karşılaştırdığında Pakistan ile dış ticaret hacminin 2009 yılında yüzde 6 düşüş gösterdiği görülüyor.

2009 yıl sonu itibarıyla Türkiye'de toplam 81 adet Pakistan sermayeli firma bulunuyor. Firmalar, ağırlıklı olarak elektronik, telekomünikasyon, makine, ticaret ve bankacılık sektörlerinde faaliyet gösteriyor. 2008-2009 döneminde Türkiye'den Pakistan'a 17,2 milyon dolarlık yatırım yapıldı. Ülkedeki Türk yatırımları ağırlıklı olarak enerji, finans, altyapı projeleri ve müteahhitlik sektörlerinde bulunuyor.

İŞBİRLİĞİ OLANAKLARI

Pakistan'daki Türk yatırımları ağırlıklı olarak enerji, finans, altyapı projeleri ve müteahhitlik sektörlerinde. Zorlu Holding, Ziraat Bankası, KARKEY Karadeniz Elektrik Üretim AŞ., Coca-Cola İçecek ve Ülker gibi büyük Türk şirketle-

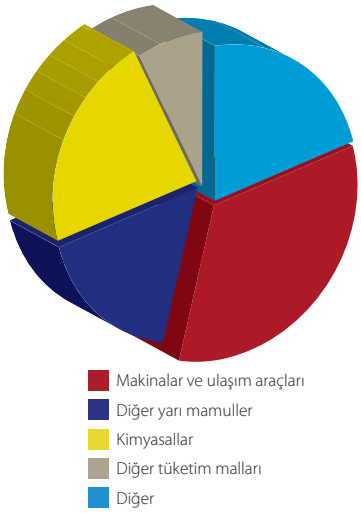

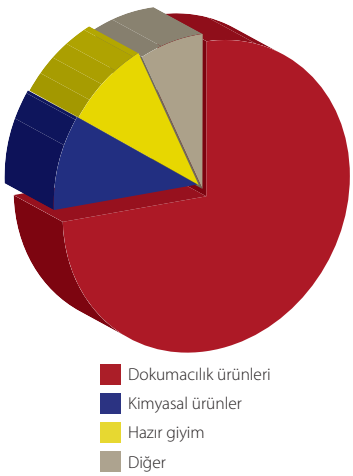
ri Pakistan'da yatırım yapan Türk şirketleri arasında yer alıyor.

Türk firmalarının Pakistan'da en başarılı oldukları alanlardan biri taahhüt sektörü. Pakistan'da Türk firmalarının bugüne kadar üstlendikleri projelerin toplam miktarı 1,7 milyar doların üzerinde. Son dönemde Pakistan'da inşaat-müteahhitlik alanında pazarın giderek hareketlendi, Türk firmalarından da ülkede ihaleye çıkan projelere teklif veren firmalar bulunuyor. Pakistan'ın altyapı sıkıntılarından ötürü enerji projelerine yönelik çok ciddi teşviklerin bulunduğu ve Pakistan hükümetinin bu anlamda çok istekli olduğu biliniyor. Pakistan'da önümüzdeki dönemde enerji alanında üç farklı açılım olabileceği görülüyor. Bunlardan rüzgâr enerjisi santrallerinin tek başına Pakistan'ın enerji üretimini karşılamaya yetmeyeceği, aynı zamanda hidroelektrik santrallerinin de kurulması gerektiği düşünülüyor. Özellikle Pakistan'daki mevcut kömür rezervlerinin faaliyete geçirilmesi gerektiği üzerinde önemle duruluyor. Dünyanın en büyük 10 kömür rezervinden birine sahip olan Pakistan'da kömürün ekonomiye kazandırılması Türk firmaları için de bir fırsat oluşturuyor.

Sektörlere Göre İhracat

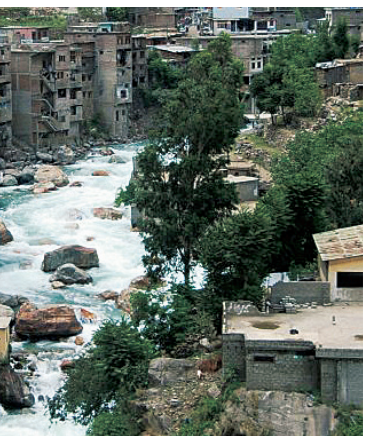
Sektörlere Göre İthalat

FİNANS ALANINDA İŞBİRLİĞİ

2007 yılında Türkiye, Pakistan ve İran ortaklığında kurulan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Ticaret ve Kalkınma Bankası (Trade and Development/ECO) 2008 yılı ortasında faaliyete geçti. Her ülkenin bankada yüzde 33'lük varlık payı bulunuyor ancak ileride diğer ECO üyesi ülkelerin katılımı ile ortakların, dolayısıyla da bankanın kaynaklarının artmasının muhtemel olduğu belirtiliyor. Bankanın iki ana faaliyet alanı bulunmakta. Bunlardan biri; ortak üç ülke arasında ticaret yapan (özellikle ihracat yapan) KOBİ'lere, her ülkeden 5-6 banka ve banka-olmayan finansal kurum ile işbirliği içerisinde kaynak aktarımı. Diğeri ise bu ülkelerdeki, öncelikli olarak enerji, ulaştırma, tarım ve altyapı alanlarında olan, 1 yıl ile 10 yıl arası süreli, minimum 4 milyon dolar, maksimum 40 milyon dolar değerindeki projelerin, maliyetlerinin yüzde 50'sinin finansmanı.

Hazırlayan: **Füsun KARACASOY**
(TOBB Dış Ekonomik İlişkiler Daire Başkanı)

PAKİSTAN'IN ANKARA BÜYÜKELÇİSİ

TARIQ AZIZUDDIN:

"Türk girişimcilere 100 hektarlık arazi tahsis ediyoruz"

Pakistan'ın Ankara Büyükelçisi Tariq Azizuddin, "Punjab yönetimi, Lahor yakınlarında, 100 hektarlık arazinin Türk girişimcilerin kullanımına ayrıldığı bir sanayi bölgesi oluşturmak için çalışmaktadır. **Arazi, girişimcilere ücretsiz olarak tahsis edilecek** ve girişimciler sadece iş geliştirme masraflarından sorumlu olacaklar" dedi.

Pakistan'ın Ankara Büyükelçisi Tariq Azizuddin, Türkiye ile Pakistan arasındaki tarihi bağlara, politik hem de ekonomik ilişkilere bakarak genel olarak yaptığı değerlendirmede, Pakistan ve Türkiye arasındaki ilişkiyi sevgiye dayalı olarak tanımlayarak "Yakın ve kardeşçe olan ikili ilişkilerimiz, din, tarih ve kültürün ortaklığı temeline dayanır. Son bir yıldır Türkiye'de kendi ülkemi temsil etmek şerefi bana verildiğinden beri, saygıyla bağlı olduğumuz bu ilişkinin, en uygun tanımı ile bu 'özel ilişki'nin yakın bir tanığıyım. Bence, milletlerimiz arasındaki bu yoğun sevgi, bu ilişkiye kendine özgü bir nitelik vermiştir. Politik ilişkilerimizin olumlu bir yönde, hızla ilerlemeye devam etmesi bizi çok memnun eden bir durumdur" dedi.

Büyükelçi Tariq Azizuddin, "Ancak bu iyi giden politik ilişkilerimiz ile ekonomik ilişkilerimizi başa baş hale getirmek için, ekonomik ilişkilerimize daha çok yatırım yapmamız gerektiğini düşünüyorum" derken, Ekonomik Forum Dergisi için gerçekleştirdiğimiz söyleşide sorularımızı şöyle yanıtladı:

Ticaret hacmini ve iki ülke arasındaki ticaret potansiyelini değerlendirdiğinizde, ekonomik ilişkiler hakkındaki fikriniz nedir? Şu anki ticaret hacminin bu potansiyeli yansıttığını düşünüyor musunuz ve bunu artırmak için sizce neler yapılabilir?

Şu anki 780 milyon dolar olan karşılıklı ticaret hacmimiz, ne iki ülke arasındaki mükemmel politik ilişkiyi, ne de potansiyel ticaret oranını yansıtıyor. Fakat iki ülke siyasi liderlerinde de bu dengesizliği düzeltmek konusunda, güçlü bir kararlılık olduğunu belirtmekten de mutluluk duyarım. Bu süreci, iki parçanın bir araya gelişi olarak değerlendiriyorum. Her iki ülke hükümetinin de özel sektöre yatırım potansiyelini tam olarak kullanmasını sağlamak için imkân yaratmak amacıyla hareket edecek olması ticari ilişkileri geliştirecektir. Bu karşılıklı etkileşimin somut örnekleri şu şekilde anlatılabilir:

-Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Ekim 2009 tarihli Pakistan ziyaretinde düzenlenen "Üst Düzey Yöneticiler Toplantı"sı ticari arabuluculuk konusunda çok yararlı idi. Buna benzer bir toplantı da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Pakistan'a yapacağı ziyarette düzenlenecektir.

-Yatırıma yasal destek: Pakistan ve Türkiye'nin yatırımların karşılıklı desteklenmesinde ve çifte vergilendirmenin önlenmesini amaçlayan ikili anlaşmaları var.

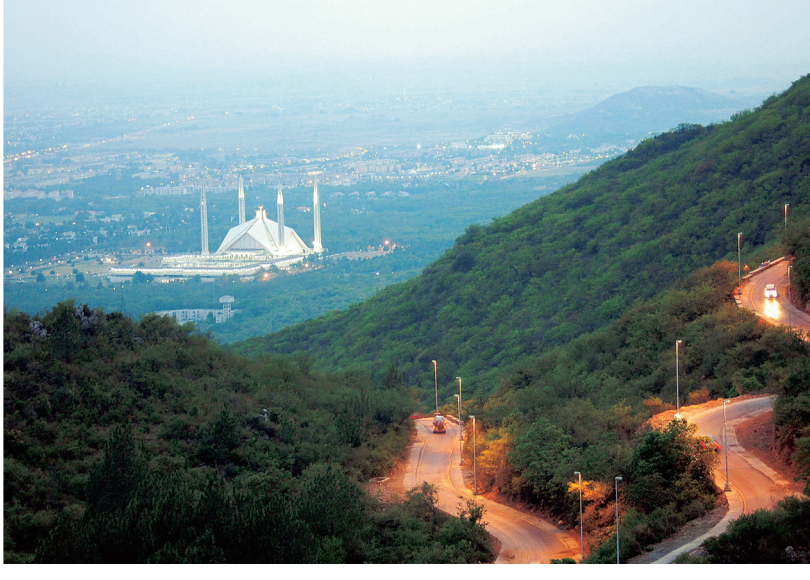
-Altyapı bağlantısı: Pakistan hükümeti 2003'te iki ülke arasında imzalanan "İkili Karayolu Taşımacılığı Anlaşması"nı onaylamıştır. Bununla birlikte teklif edilen İslamabad-İstanbul konteyner tren projesi yepyeni bir dizi etkin ticaret kanalları açacaktır.

Özel sektör tarafında, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Pakistan Sanayi ve Ticaret Odaları Federasyonu (FPCCI) her iki ülkede bulunan ticaret ile ilgili farklı kuruluşların arasında daha büyük kurumsal bağlantılar oluşturmak için öncü olabilir.

İki ülkenin ticari ve ekonomik ilişkileri ele alındığında hangi alanların daha stratejik ve büyüme potansiyele sahip olduğunu düşünüyorsunuz?

Çeşitlilik sağlanarak ticaretin artırılmasının denenmesinin önemli olduğunu düşünüyorum. Örneğin enerji henüz işlenmemiş büyük bir potansiyele sahip bir sektör. Bu-

nun dışında altyapı, tarım, küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ), ham ve işlenmiş tekstil, deri, elektronik, gıda işleme, bilgi teknolojileri ve telekomünikasyon da hızla büyüme açısından potansiyel alanlardır.

Türk yatırımcılar için Pakistan pazarı ve yatırım iklimi hakkında neler söyleyebilirsiniz? Somut işbirliği alanları ve projeler teklif edecek misiniz?

Pakistan, yüzde 54'ü 19 yaşının altında 170 milyonluk bir nüfusla, coğrafi olarak, Orta Asya, Ortadoğu ve Hindu-Çin'in geçiş yolları üzerine konuşlanmış durumdadır ve birçok fırsat içermektedir. İş yapma kolaylığı açısından, Pakistan'ın sıralaması hem Hindistan, hem de Çin'den yüksektir. Tüm bunlara ek olarak, hükümet, yabancı ve yerel yatırıma eşit muamele uygulayan liberal yatırım politikası yürütmektedir. Tüm sektörler yabancı yatırıma açıktır, yabancılara yüzde yüz tarafsızlık vardır. Cazip teşvik paketleri, sermaye transferi, kazanç, lisans ücretleri, teknik ve özel satış hakları (franchise) vergisi ve yabancı yatırımın gelişmiş hukuki koruma altında olması Pakistan'ı cazip bir yatırım merkezi kılmaktadır.

Bence özellikle enerji (termal, kömür, güneş, rüzgâr, biogaz), altyapı (liman ve yollar, şehir içi toplu taşıma, su rezervi ve sanitasyon, konut, deniz suyu arıtma), tarım (çiftlik yiyecek ve ürünlerinin üretimi, hayvancılık ve süt ürünleri üretimi, kurumsal tarım, balıkçılık, meyve ve sebze), mühendislik (otomobil ve otomobil parçaları, demir ve tekstil) sektörleri işbirliği için elverişli alanlardır.

Türk ekonomisini ve Türkiye'deki yatırım imkânlarını nasıl görüyorsunuz? Türkiye'nin ekonomik yapısındaki dinamikler nelerdir? Hangi sektörler sizin ilginizi çeker?

Türkiye, stratejik bir şekilde Avrupa, Kafkaslar, Orta Asya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yerleşik ve giriş kapısı konumunda bir ülkedir. Dünyanın en büyük 15. ekonomisine ve 2008 yılında 27 Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında en büyük altıncı ekonomiye sahipti. 2008-2010 yılları arasında Türkiye, en çok doğrudan yabancı yatırım çeken 15. ülke konumunu korumuştur. 2003-2008 yılları arasında, Türkiye'nin gayrisafi yurtiçi hâsılası (GYSİH) yüzde 143 artarak 742 milyar dolara ulaşmıştır. İhracatı yüzde 179 artarak 132 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin komşu ülkelere ihracatı yüzde 278 artmış ve komşu ülkelerden ithalatı ise yüzde 274 büyümüştür. Tüm bu ekonomik göstergeler, yatırım için dışarıdan dikkat çekmektedir.

> "Hükümetimiz ve **Cumhurbaşkanımız Zardari,** ticaretin artmasına yönelik, yol ve demiryolu ağına büyük önem vermektedir"
>
> **TARIQ AZIZUDDIN**
> Pakistan'ın Ankara Büyükelçisi

Türkiye ile Pakistan arasında vizenin kaldırılması ticaret hacmini nasıl etkileyecek? Vizenin kaldırılması haricinde ticaret hacminin artmasına yönelik yapılması öngörülen bir şey var mı?

Türkiye ve Pakistan arasında vizenin kaldırılması, iş adamlarının işlemlerini kolaylaştırması nedeniyle önemli olmakla beraber, sadece tek bir pozitif adımdır. Bunun haricinde, hükümetimiz ve Cumhurbaşkanımız Zardari, ticaretin artmasına yönelik, yol ve demiryolu ağına büyük önem vermektedir. Ancak, iş adamlarımız arasında işbirliğinin sürdürebilirliği için bizim de bu adımları teşvik etmemiz gerekmektedir. Buna yönelik olarak Pakistan'ın Punjab Valiliği'nin bir plan tasarlamakta olduğunu sizler ile paylaşmaktan memnuniyet duyuyorum.

Punjab yönetimi, Lahor yakınlarında, 100 hektarlık arazinin Türk girişimcilerin kullanımına ayrıldığı bir sanayi bölgesi oluşturmak için çalışmaktadır. Arazi, girişimcilere ücretsiz olarak tahsis edilecek ve girişimciler sadece iş geliştirme masraflarından sorumlu olacaklar.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve beraberindeki özel sektör heyetinin 30 Mart-2 Nisan 2010 tarihleri arasında Lahor, Karaçi ve İslamabad şehirlerine gerçekleştireceği ziyaretten beklentileriniz nelerdir?

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Pakistan'a gerçekleştireceği ziyaret, 2009'un Ekim ayında gerçekleştirilen 13. Ortak Bakanlar Komisyonu (Joint Ministerial Commission) Toplantısı ve 1. CEO Forumu'ndan beri kaydedilen aşamayı görmemiz için çok iyi bir fırsat olacaktır. Eminim ki, bu iki önemli etkinlikten sonra, iki ülke tarafından gösterilen hedefe yönelik ve sonuç odaklı çalışmalar, bu ziyaret sırasında olumlu sonuçlara dönüşecektir.

Ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e eşlik edecek iş adamlarına bir mesajınız var mı?

Türk iş adamlarına vereceğim mesaj çok açık: Pakistan, bölgenin zorlu güvenlik koşullarına rağmen, ekonomisinin sağlam temelleri ve direnci sayesinde büyümesini sürdürdü. Sizleri, karşılıklı menfaatimiz için, gelişim sürecimizde ortağımız olmaya davet ediyorum.

DEİK TÜRK-PAKİSTAN İŞ KONSEYLERİ BAŞKANI **ALİ IRVALI:**

"En önemli sorun **doğrudan ulaştırma"**

Türkiye ve Pakistan arasındaki ticaret hacminin 760 milyon dolar seviyesinde bulunduğunu belirten DEİK Türk-Pakistan İş Konseyleri Başkanı Ali Irvalı, **düşük ticaret hacminin nedenlerini;** "iş camiası arasında fazla ilişki bulunmaması", "ulaşım" ve "ticari işlemlerin zorluğu" şeklinde sıraladı.

Son dönemde gelişen Türk-Pakistan ilişkilerinin karşılıklı görüşmeleri hızlandırmasıyla birlikte Türk iş adamlarının da ülkeye olan ilgisi ivme kazandı. Geçtiğimiz ay da Pakistan Pencap Eyaleti Başbakanı Şahbaz Şerif, beraberinde eyalet bakanları, hükümet yetkilileri ve yaklaşık 110 işadamından oluşan kalabalık bir heyetle Türkiye'yi ziyaret etti. Bu ziyaret vesilesiyle 15 Ocak'ta Türk-Pakistan İş Konseyi'nin düzenlediği "Türk-Pakistan CEO Forumu" yeni anlaşmalar ve işbirliklerine ön ayak oldu. İki ülkenin eğitim, sanayi, kimya sektörü, tekstil, canlı hayvancılık, süt ve süt ürünleri işleme gibi alanlarda önemli işbirliği fırsatları bulunduğuna da işaret edildi.

Türk-Pakistan İş Konseyi Başkanı Ali Irvalı, Ekonomik Forum Derisi'nin sorularını yanıtlarken, iki ülke arasında inşaat ve enerji alanlarında işbirliğinin başarıyla devam ettiğine dikkat çekerek, Türkiye'nin en büyük baraj inşaat gruplarının Pakistan'daki büyük bir baraj projesinde çalıştığını belirtti. Tekstil sektöründeki işbirliğinin de devam ettiğini söyleyen Irvalı, Pakistan'daki tekstil sektöründe ihtiyaç duyulan

ekipmanın Türkiye'de imal edildiğini dile getirdi. Irvalı, "Tekstil sektöründeki iş adamlarımızı Pakistan'da yatırım yapmaya teşvik ediyoruz. Pakistan'da işgücü maliyetlerinin düşük olması önemli avantajlar sağlayacaktır" dedi.

DEİK/Türk-Pakistan İş Konseyi Başkanı olarak, Türkiye ile Pakistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişimini nasıl değerlendiriyorsunuz?

İki ülke arasındaki ticaret hacmi 760 milyon dolar seviyesinde bulunmaktadır.

Pakistan ile ihracatımız, tüm ihracatımızın binde üçü. Pakistan halkıyla tarihi bir dostluğumuz, Kurtuluş Savaşı günlerinden gelen bir beraberliğimiz var. Kıbrıs çıkarması sırasında bize ilk yardımı onlar yaptı. Pakistan'da deprem oldu, ilk giden biz olduk. İlk giden başbakan bizim başbakanımız oldu. Dolayısıyla iki ülke arasında böyle bir tarihi bağ var. Fakat bu ticarete yansımamış. Türkiye'den, Pakistan'a giden her iş adamımız orada en üst düzeyde, en iyi şekilde büyük bir ilgi ve sevgiyle karşılanıyor.

> "İki ülke arasında bir ulaştırma hattımız yok. **Ticari taşımacılık İtalya ya da Singapur limanlarından yapılmakta;** hâlbuki İstanbul'dan Lahor'a beş günde malları götürmek mümkün."
>
> **ALİ IRVALI**
> DEİK Türk-Pakistan İş Konseyleri Başkanı

İki ülke arasında ticari ilişkilerin gelişememe nedenleri sizce nedir?

Küresel dünyada ekonomi artık girişimcilerin, iş adamlarının yönetiminde, liderliğinde götürülüyor. Bu nedenle iş adamlarının birbirini tanıması, birlikte iş yapmaya başlaması lazım. İki ülkenin iş adamları birbirlerini tanımıyorlar. Bizim farklı platformlarda iş adamlarını bir araya getirmemiz gerekiyor. Geçmiş dönemlerde bu yapıldı, özellikle inşaat sektörü Pakistan'a ilk gelen sektörlerden biri oldu. Türk inşaat şirketleri birçok projeye imza attı. Bunların içinde askeri liman, otoyollar, yollar, köprüler, sulama projeleri sayılabilir ve yaklaşık 1 milyar dolarlık iş tamamladılar. Son 10 yıl içersinde pazarda Çinli müteahhitlerin damping uygulaması sonucu, Türk müteahhitler girdikleri ihalelerde başarısız oldular ve birkaç denemeden sonra da ilgilerini kaybettiler. Bizim bu süreç içerisinde ilgilerini kaybetmiş müteahhitlerimizi, iş adamlarımızı Pakistan'a geri getirmemiz, onları kazanmamız lazım. Ayrıca Türk reel sektörünün yurt dışına açılmasında lokomotif görevi inşaat sektörü üstlenmiştir. İnşaat şirketlerinden önce sadece sebze ihracatı, hayvancılık yapıyorduk. 1970'lerden sonra inşatcılar yurtdışına açılmaya başladılar. Bunu inşaat malzemeleri takip etti. Diğer iş adamlarımız da bunu izledi. İnşaat sektörünü şimdi yaklaşık 80 ülkede çalışıyor ve çok büyük bir pazarlama faaliyeti yürütüyor. Bu potansiyeli artırmak için yine inşaat sektörüne hız vermek lazım. Şu anda inşaat sektörü birçok pazarda küçülme trendine girmiş durumda, biraz desteklenmesi lazım.

Pakistan'la ticari ilişkilerimizde ikinci sorun ise birçok ülkeye çok rahat mal gönderebildiğimiz halde Pakistan'da sorun yaşıyoruz. İstanbul'dan yüklediğimiz bir konteyner ya İtalya limanlarına ya Singapur'a ya da Dubai'ye gidiyor. Buradan çıktıktan sonra 35-40 gün arasında Tahiti Limanı'na geliyor. Gümrükte beklemesi, gümrükten çekilmesi, kara nakliyesini düşünürseniz, İstanbul'dan yollanan ürün Lahor'daki bir tüketicinin eline 50-60 gün içinde geçiyor. Bu da, bugünkü küresel ekonomide kabul edilmez bir süre, hem de maliyeti yüksek oluyor. Dolayısıyla iki ülke arasında taşımacılık hattının kurulması lazım. Kon-

da aynı olacak. İş adamları olarak fazla tercih etmediğimiz ama mecburiyetten kullandığımız bir ikinci nakliyat da kara yük taşımacılığı. Daha önce iki ülke arasında TIR nakliye anlaşması olmadığı için Türk TIR'ları Pakistan'a giremiyordu. Pakistan'daki depremden sonra, yardım malzemesi getiren TIR'larla bu sağlandı. O dönemde İran TIR'larımıza teşvikli mazot veriyordu fakat sonradan bunu kesti ve mazotu normal fiyatlardan verince, TIR'larımız yaklaşık 11-12 bin dolara Türkiye'den Pakistan'a gitmeye başladı. Eskiden bu 6 bin 500-7 bin dolardı ve makul bir rakamdı. Şimdi 11-12 bin dolarlara kimse mal gönderemez oldu. Bunu da belki bir üçlü görüşmeyle, İran'ı da aramıza alarak bir teşvik kapsamına sokabiliriz. Kara nakliyesinin en önemli özelliği Türkiye'den yola çıkan bir TIR'ın bir hafta 10 gün içersinde gidiyor olması. Hava kargoyu pahalı olduğu için çok özel durumlarda kullanıyoruz. Bu bariyeri aşabilirsek biz, iş adamlarını da bir araya getirebilirsek, Başbakanımızın Pakistan'ı ziyaretinde sözünü verdiği 2 milyar dolar ticaret hacmine kolaylıkla ulaşabiliriz.

Türk yatırımcılar hangi sektörlere yönelmeli?

Pakistan 70 milyon nüfusla büyük bir potansiyele sahip. Ekonomi içersinde tekstil, tarım ürünleri önde giden sektörler. Çok iyi pamuk ve pirinç yetiştiriyorlar. Pakistan'da iklim sıcak ve Himalayalar'dan gelen nehirler sayesinde birçok projeyle tarlalara su veriyorlar, sulamacılık geliştiriliyor dolayısıyla tarım da her geçen gün gelişiyor. Pakistan'da eskiden sebze ve meyvecilik yapılmazdı şimdi turunçgillere başladılar portakal mandalina türü şeyler yetiştiriyorlar. Bambu Pakistan'da çok özel ve ihracatta ön sıralarda yer alıyor. Pakistan'da çok fazla süt imalatı var fakat bunu paketleyecek ya da yan ürünlere dönüştürecek tesisleri yok. Yine tavuk, et ürünleri çok ucuz ama işleme tesisleri yok. Pakistan son yıllarda tekstil ihracatında öne geçmeye başladı. Ancak Pakistan'ın tekstil alanında makine ekipmanına ve know-how'a ihtiyacı var. Pakistanlı iş adamları da Türkiye'den makine ekipmanı almak istiyorlar özellikle küçük ve orta ölçekli sektörlere bir kaynak üretilmesi lazım, uzun vadeli bir krediye ihtiyaç var. Teşvik için bir finans kuruluşunun bunu canlandırılması düşünülebilir. Yine tekstilde Türk yatırımcılarımız Pakistan'da fabrika kurmayı düşünebilirler. Pakistan'da işçilik ucuz, vergi uygulanmayan teşvikli bölgeler var. Tekstilcilerimiz, Pakistan'da imalat yapıp ürünü ucuza mal ederek rekabet avantajı elde edebilir. Özellikle paslanmaz çelikten ameliyat ekipmanlarını Pakistan imal eder ve Almanya'ya ihraç eder. Türkiye'de Almanya'dan bu Pakistan mallarını alır. İşte iki ülke iş adamlarının birbirini tanımamasına bir başka örneği de bu.

Pakistan'da çok büyük bir sektör de gemi söküm sektörü. Gagani adındaki sahil kasabasında transatlantik boyutundaki gemilerinden, petrol tankerlerine kadar getirip söküp satıyorlar. Bu alanda bir işbirliği yapılabileceği gibi gemi yapımı konusunda işbirliğine ihtiyacı var. Türkiye, gemi inşaatında son yıllarda dünyada hızla üst sıralara tırmanmaya başladı. Pakistan'ın imkânları var; ucuz işçilik, kalifiye işçilik ve kıyıları çok müsait. Bu konuda da yatırım yapılabilir. Pakistan'ın coğrafi özellikleri dikkate alınırsa, orada yapılacak imalatlarla başka pazarlar da hedef alınabilir, böylece bizim pazar payımız da artar.

Pakistan'da enerji sektöründe de hem yatırımcılara, hem inşaat firmalarına iş düşüyor. Enerji sektöründe yatırım konusunda çok büyük teşvikler var. Hatta kolaylaştırılmış bürokrasi sayesinde birçok sahada bugün tek pencereden bütün işlemlerinizi yürütebiliyorsunuz. Öncelikle enerji ve sulama konusunda projeler Pakistan'da çok destek görüyor ve baraja çok ihtiyaçları var. Özellikle Dünya Bankası gibi, Kalkınma Bankası gibi kuruluşlar da sektö-

teyner trafiği bugün daha çok özel sektörün elinde ama iki ülke arasında taşımacılık hattının kurulmasına devlet teşvik getirebilir. Taşımayla ilgili ikinci olasılık demir yolu hattı bağlantısı. Geçen sene Ağustos ayında bir deneme oldu, Pakistan'dan bir tren bizim mallarımızı taşıyarak İstanbul'a kadar geldi fakat o treni geri döndüremedik. Pakistan demir yollarıyla, ilgililerle görüşmelerim sonucunda trenin bu sene Ağustos'ta geri döneceği belirtiliyor. Hükümetler bunu en azından destekleyebilirler. Demiryolu taşımacılığı düzene oturduktan sonra, belli bir maliyetin de altına çekilirse sanıyorum ki iki ülke iş adamları birbirlerine çok kolay yolla mal gönderebilecek. Maliyeti ise deniz taşımacılığına göre belki biraz pahalı ya

rel bazda projelere destek veriyor. Şu anda, geliştirilmekte olan enerji ve sulama sektörlerinde ihaleye çıkacak birçok proje var. Müteahhitlerimiz bunları takip etmeli.

Ana sektörlerin dışında Pakistan'ın zengin yer altı kaynakları var fakat işlenmiyor. Örneğin, çok zengin kömür madenleri var. Son yıllarda kısmen Çinliler tarafından işlenmeye başlandı. Bakır madeni, değerli taşlar var. Pakistanlılar bunları çıkarıyor fakat işleyemedikleri için değerinin çok altında satılıyor. Mücevherat sektörü modern ekipmanlar, tesis kurulursa, geliştirmeye son derece müsait bir sektör. Kısaca diyebilirim ki Pakistan, Türkiye'nin 30-40 yıl gerisinden geliyor ve bizim tecrübemizle Pakistan da kolaylıkla birçok sektörde girişimde bulunulabilir, kaynaklarını geliştirebilir.

Pakistan'a Türk ve yabancı iş adamları hangi sektörlere yatırım yapıyor?

Petrokimya tesisleri Suudi yatırımcıların elinde. Arap yatırımı ve Arap ortaklığıyla bir rafineri kurulmuş. Enerji sektöründe yatırımlar son yıllarda giderek artıyor. Pakistan'ın 5 bin megawatt enerji açığı var ve bu açık her geçen gün artıyor. Bütün büyük şehirlerde elektrik yetmediği için, günde 3-5 saat düzenli elektrik kesintisi uygulanıyor. Türkiye'de Zorlu Enerji Grubu, Jhimpir bölgesinde rüzgâr santralleri kuruyor. Pakistan diğer kaynaklara olduğu kadar yenilenebilir enerji kaynaklarına da yatırım yapıyor ve yatırımları kabul ediyor. Güneş enerjisiyle ilgili şu anda Türk yatırımcı görünmüyor ama Almanlar bildiğim kadarıyla bir çalışma içinde. Onun dışında Karadeniz elektrik, KARKEY grubuyla bir gemi üzerinde enerji santrali götürüp Karaçi limanına bağlayacak. Bir baraj projesinde de Türklerin girişimi oldu ama henüz sonuçlanmadı. İhaleye açılan 5 milyar dolarlık bir baraj projesinde bizden üç firma; Özaltın, Özdoğan ve Eren grubu dosya verdi, sonucu bekliyorlar.

TOBB/DEİK Başkanı M. Rifat Hisarcıklıoğlu'nun öncülük ettiği İstanbul Forumu'nun işleyişine yönelik görüşünüz nedir?

İstanbul Forumu ile Afganistan-Pakistan sınırındaki problemli bir bölgenin endüstri bölgesine dönüştürülerek hem bölgedeki halka iş ve eğitim imkânı sağlanması hem de problemlerin ve terörün bu şekilde yok edilmesi hedefleniyor. Bölge uzun yıllardır ihmal edilmiş, bölge halkının yüzde 80'den fazlası eğitimsiz. Şu an kontrol edilemeyen bu bölgenin kalkınması hem Pakistan, hem Afganistan açısından büyük önem taşımakta. Proje işsizliği azaltacak ve ihracatı büyük oranda artıracak. Eğer düşünülen gerçekleştirilebilirse, burada üretilen mallarda gümrüksüz olarak bazı ülkelere satılması, mesela ABD'ye satışı mümkün olabilecek. Geçtiğimiz ay Cumhurbaşkanımız Abdullah Gül'ün organize ettiği bir platformda Pakistan Devlet Başkan Asıf Ali Zerdari ve Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai'nin bir aya geldikleri bir zirve yapıldı. Bu zirvenin olumlu geçtiğini söyleyebilirim.

> "Türk iş adamlarının, Pakistan'da **tekstil sektöründe** yatırım yapabilmeleri teşvik edilmeli."
>
> **ALİ IRVALI**
> DEİK Türk-Pakistan İş Konseyleri Başkanı

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve beraberindeki heyetin Pakista'a yapacağı resmi ziyaretten iş adamları olarak beklentiniz nedir?

Cumhurbaşkanımız Abdullah Gül ve beraberinde özel sektör heyeti ile 30 Mart-2 Nisan tarihleri arasında Lahor, Karaçi ve İslamabad şehirlerine resmi ziyaretinin umuyorum somut temelleri olur. Verilen mesaj çok açık; hükümetimiz ticari ilişkilerin geliştirilmesine çok önem veriyor. Ticari ilişkileri artırma konusunda Cumhurbaşkanımızın zaten bakanlığı döneminden beri çabaları var. Başbakanımız vizelerin kaldırılacağını söylemişti ama herhalde bunun altyapısını hazırlamak biraz zor. Belki Cumhurbaşkanımızın gezisinde bu tekrar değerlendirilebilir. İstanbul, Ankara dışından da gidecek çok iş adamımız boşuna vakit kaybı yaşıyor. TIR'larımızın Pakistan'a girmesi için TIR anlaşmasının yapılması lazım. Pakistan kendi özel problemi yüzünden bu anlaşmaya imza koyamıyor ama ikili olarak belki bazı kolaylıklar sağlanabilir. İran'ı da aramıza alabiliriz. Sonuçta İran'dan geçip Pakistan'a gidiyoruz. İki ülke işbirliği yaparsa her şey hallolur. İki ülkede de ticari hacmin azlığından şikâyet ediyor, demek ki kolaylaştırmak da onlara düşüyor.